

 BUTLLETÍ DEL
CENTRE EXCURSIONISTA
DE CATALUNYA

ANY VIII

FEBRER

N.º 37

MARIAN AGUILÓ Y FUSTER (1)

Arran de la mort de l'Aguiló, sentint tota la grandor de la figura que'l catalanisme perdia, el CENTRE va acordar dedicarli enguany la festa que anyalment celebra commemorant la fundació de la primera societat excursionista.

Els noms que hem anat inscrivint en aquesta làpida, els retrats de que hem anat formant aquesta galeria, historiadors y cronistes, investigadors, naturalistes y arqueòlechs, antichs y contemporanis, tots els enclou l'Aguiló ab la seva coneixença de les coses del temps passat, y totes les nostres aspiracions vénen condensades en el gran amor que ha portat durant mig sigle a la terra que tant estimem.

Me sap greu, per una banda, haver sigut jo l'indicat de recordarvos avuy al nostre gran poeta, y confesso, per altra part, que l'encàrrech m'és agradós. No'm veig ab forces de fer ni un senzill estudi de l'home y de ses obres: el recort de les seves converses és massa recent, tinch massa a la vora dels ulls la seva testa venerable, y em veig encara massa atret per la seva mirada fita d'artista, y em sento massa encisat per la seva paraula, que encara'm sembla escoltar. L'Aguiló és d'aquelles figures que, així com les ombres prenen còs a l'allunyar-se, van creixent a mesura

(1) Llegit la nit del 26 de Novembre de 1897.

que passa'l temps y millor se podran estimar els seus múltiples aspectes com més anys faci que'l seu còs reposti en la tomba. Jo no puch fer ara sinó oferirvos les impressions tal com me van acudint, y, d'una manera saltada, donarvos idea de les obres que ha deixat.

En Marian Aguiló y Fuster va neixer a Palma de Mallorca'l dia 16 de Maig de l'any 1825. En les poesies que ha titulat *Aniversaris* ens ha conservat viu el recort de sa mare; en el *Romancer popular* ens ha retret a la seva dida, possehidora d'un repertori inagotable de cançons y que fins darrerament, sota'l pes de 86 anys, en copiava per tramestrèles al qui en sa juvenesa havia alletat. Parlant de la heretat que la seva familia possehia vora Palma, en la qual s'havien escolat bona part dels seus primers anys, les llàgrimes li entelaven els ulls.

L'Aguiló semblava un esperit en el qual l'amor a les coses que'l voltaven havia d'esser immutable en el transcurs del temps. No han fet en ell sinó anarse desenrotllant les aficions que ab una gran intuïció havia començat a comprendre desde infant. Atret per les cançons ab qual tonada hermosa l'havien agombolat, y escoltantne les llegendes, la seva imaginació hi ensajava'ls primers vols. De noy ja les copiava, y una part de les versions conservades era recullida als dèu anys.

Recordo ben bé que més d'una vegada m'havia evocat l'impressió de que a l'entrar o sortir d'ajudar la missa en la capella de Santa Agna en l'Almudaina, l'antich palau dels reys de Mallorca, s'encisava estones llargues atret per la bellesa del monument, del palau sencer, del mirador incomparable de la badia de Palma, enfront la blavor serena del Mediterrà, a l'espatlla la daurada catedral.

La visió intelligent dels monuments antichs porta força-dament l'aparició de les gents que'ls bastiren, y així's va anar formant en el magí del jove poeta l'ideal que per sa amplitut tants adeptes havia de sumar a la causa del despertament del nostre poble.

Les seves primeres poesies ja tenen tota l'encantadora senzillesa del romanç popular, com ell esmaltades sovint

d'alguns versos d'una justa pulcritut, de claretat pasmosa, de frase blanament emmotllada a l'idea y que's concixen infantats d'un sol tret d'inspiració. Y és tant més admirable aquest retorn cap a la realitat de l'art y de la vida quan això formava contrast ab lo que feyen els literats de l'època, tots entregats al temptador desvari del romanticisme, fets els ulls en el seu ròssech llampegant. L'ànima sincera del jove Aguiló, no més que emmirallantse y admirant la poètica faisó com el poble ha estotjat la vida dels temps pasats, se cultivava sense amaneraments ni rutines.

Un curiós collector d'aleshores, en Jaume Antoni Prohens, que li doblava l'edat, li va dirigir l'any 1841 (1) una circular en vers mallorquí demanantli que li dongués copia de les cançons recullides.

Ab bona colla d'elles va sortir de l'illa per primera vegada y va venir a Barcelona recomanat an en Rubió y Ors, que ja llavors havia publicat en el *Diario de Barcelona* varies de ses poesies catalanes. D. Tomàs Aguiló, al presentar-lo an el *Gaiter*, li escrivia que'l seu cosí Marian era'l Mesies de la literatura popular mallorquina (2).

Era l'any 1844 quan va començar la carrera de dret en aquesta Universitat. No va trigar a lligarse d'amistat fonda ab en Pau Piferrer, y ben aviat va coneixer a tots els que aleshores se preocupaven de lletres, que per cert ja formaven legió disposada a donar bons fruits: en Manel Milà, els Bofarulls, en Reynals, en Coll y Vehí, y tants altres.

Però, segons sembla, havia sigut l'amich íntim de'n Piferrer y ab ell havien format el projecte de publicar els cants populars; va esser company de la seva desalentada malaltia y vetllador del seu cadavre.

Moltes de les millors composicions poètiques de l'Aguiló porten la data d'aquells anys anteriors al 1850. Diverses d'elles se coneix que són fetes durant les seves excursions

(1) *Romancer popular*, I, pàg. 340 (Barcelona, 1893).

(2) RUBÍO Y ORS: *Breve reseña del actual renacimiento de la lengua y literatura catalanas* en les *Memorias de la Academia de Buenas Letras*, vol. III, pàg. 183 (Barcelona, 1880).

d'istiu y vessen a dolls el sentiment de la natura. Així són, per exemple, *Albada*, *Dessort* y *Goig*, que molt més tart obtingueren accèssits en els Jochs Florals; *Convalescensa*, una de les poesies que millor retraten tots els sentiments y els amors de l'autor. Mentrestant a Barcelona ja cada dia eren més els qui cantaven en la llengua de la terra, despertats per l'*Oda a la Patria* de l'Aribau y per les obres del *Gaiter del Llobregat*.

Quan se va celebrar la solemne instauració de l'Arxiu de la Corona d'Aragó en l'edifici que ara ocupa el 18 de Desembre de 1853, l'Aguiló va llegir una poesia *Al temps passat*. Al mateix temps, ja ab el càrrech de segon bibliotecari en la Biblioteca de Sant Joan de Barcelona, s'embadalia en la lectura dels antichs autors catalans y cada dia'ls estudiava millor. Entrava en l'època més activa de sa vida; fa por considerar lo que'n alguns anys va reunir de copies de manuscrits, y de notes de totes menes, y de cants y de refrans populars. Esmerçava també tot lo que podia en la compra de llibres rars, y, dotat de bon gust artístich, aca-parava retaules y mobles y objectes. En les Biblioteques de Madrid y de l'Escorial va treballar alguns mesos durant els anys 1852 y 1853; y per completar versions de cants populars va poder fer una escapada a Ervissa y a Formentera, així com a la tornada de Madrid va espigolar per Valencia. A Madrid havia fet coneixença ab D. Agustí Duràn, el colector del *Romancero* castellà, y ab el Marquès de Pidal, abdós sorpresos del caudal de poesia dels pobles catalans que l'Aguiló'ls mostrava.

Nombrat bibliotecari primer de Valencia, allí excita a que s'escrigui en català. Ja diu en Llorente: «En 1857 vaig escriure'ls primers versos en ma llengua nadiua. El meu amich Vicens W. Querol va seguir el meu exemple, y units ab D. Marian Aguiló varem fundar l'escola poètica valenciana» (1).

En el conegut recull de poesies catalanes que en 1858

(1) RUBIÓ Y ORS: *Breve reseña del actual renacimiento de la lengua y literatura catalanas en les Memorias de la Academia de Buenas Letras*, vol. III, pàg. 183 (Barcelona, 1880).

va publicar D. Antoni de Bofarull, *Los trovadors nous*, l'Aguiló hi té tres poesies que contrasten per la seva senzillesa y pel seu frescal sentiment poètic ab les de la major part de la collecció. Són: *Una visita als morts*, *La mort del cavaller* y *A un xiprer*.

Per fi, ve l'any següent la restauració dels Jochs Florals, y l'Aguiló és un dels primers en esser proclamats Mestre en Gay Saber pels tres premis de reglament: *L'Esperança*, flor natural en 1864, *Això ray!* composició guanyadora de la mateixa recompensa en 1866, y la viola, que's va otorgar a la poesia *L'enteniment y l'amor*. Y ja allavors començava a realisar el seu projecte de la *Biblioteca catalana*.

Un petit examen de les seves obres d'erudició's donarà un dels aspectes de la seva personalitat.

La primera obra de veritable treball a la que's va entregar és la seva *Bibliografia catalana*, que va obtenir premi en el concurs de 1860 de la Biblioteca Nacional. Don Pasqual de Gayangos li havia dit que *el catálogo de los libros catalanes podría contener quizás unos doscientos números*. L'Aguiló li va respondre que sense gran esforç passarien de tres mil, y, és clar, va tenir punt en que l'aplech fos nombrós. Va fer reproduccions de portades, marques d'impressors, segells y gravats, va començar l'impressió d'una obra de tanta utilitat per posar palpablement als ulls de tothom l'importancia de la nostra llengua... y l'impressió's va deturar al cap de disset plechs, sens haverse donat al públich. Va esser gran llàstima, perquè, a judicar per lo que hi hà imprès, les noticies són abundoses y ben expressades.

Altre plan del que acariciava desde molt temps la formació y que va resoldre dur a la pràctica quan en 1861 va ser nombrat primer bibliotecari de Barcelona, era'l de la *Biblioteca catalana*, destinada a contenir els textos del bon temps de la nostra llengua. Va triar un agradós format en octau petit y va imprimir ab un exquisit gust tipogràfic, quan no era gaire bo'l que aleshores corria per les impremtes. Hi va posar bons tipos elzevir y va inaugurarhi

el segell que sempre més ha fet servir. El componen, com tots sabeu, l'escut de les quatre barres montat per la típica cimera dels reis d'Aragó (falsament atribuïda a D. Jaume) que ampara'ls escuts de Mallorca y de Valencia; una palmera protegintlos ab ses branques y un aguilonet recorden la ciutat nadiua y el nom de l'editor. El següent lema envolta tot el segell: *Remembra lo passat, ordona lo present, proveheix al esdevenidor*; y en un llibre obert s'hi veu escrit en caràcters gòtics: *No guardes a quants plaus mas a quals*. Aquest segell és una mostra del bon tast mallorquí de l'Aguiló.

Les obres que ha arribat a publicar en aquesta col·lecció no poden ésser més triades. Són les que segueixen:

La crònica del rey en Jaume, treta del ms. de Poblet de 1343 que's conserva en aquesta Biblioteca Universitaria, ab el títol: *Libre dels feyts esdevenguts en la vida del molt alt Senyor Rey en Jacme lo Conqueridor*. Al baix de cada plana va posarhi les variants que separen aquest text de la edició de Valencia de 1557. L'importància de la publicació d'aquesta crònica no cal indicarla, perquè és prou sabut que és un monument del segle XIII, del qual cap literatura pot envanir-se de possehir un parió.

El *Libre dels feyts d'armes de Catalunya*, compost per Mossèn Bernat Boades en 1420.

El *Libre del valerós e strenu cavaller Tirant lo Blanch*, escrit per Mossèn Johanot Martorell. Aquest notable llibre de cavalleries forma quatre volums de més de 400 planes y és fet en vistes de les dugues que s'en varen fer a Valencia en 1490 y a Barcelona en 1497, edicions introbables avuy en dia.

El *Libre de les maravelles*, de Ramon Lull, en dos volums abultats, però incomplets.

Un curiosíssim recull de *Eximplis e miracles*, publicat en dos volums, segons un manuscrit de la Biblioteca de Tarragona.

Una traducció catalana antiga del llibre de *Consolació de Filosofia*, de Boeci.

Y, per últim, un compendi historial de la Bíblia, ano-

menat *Genesi de scriptura*, tret del provençal y estampat per D. Miquel Victorià Amer.

De tots aquests dotze tomos, el darrer és l'únich que s'ha completat: en tots els altres hi manca o bé part del text o al menys les portades y els pròlechs. Però són *dotze volums!* que formen una font de coneixement per la nostra literatura y un caudal inagotable per l'estudi de la nostra llengua. Ademés, no cal dir que'ls textos són publicats ab una escrupulositat a tota prova, com cosa seva. L'Aguiló pensava incloure moltes obres en la *Biblioteca catalana*, y, volent y dolent, cercava col·laboradors. És molt natural en un editor intelligent el desig de que tots els bons textos figurin dintre sa col·lecció. Y el cert recel y desconfiança que alguns han trobat en ell, a l'intentar fer la publicació d'algun text antich, l'explica el fet de que quasi cap edició d'obres antigues catalanes pot parangonarse ab la seva en punt a la correcció.

J. MASSÓ TORRENTS

(Seguirà)

LA COVA DEL DRACH

Lo paradís terrenal que és l'illa de Mallorca, la més principal de l'arxipèlach de les Balears, ha sigut científicament descrit en la luxosa monografia publicada per S. A. I. l'arxiduch Lluís Salvador, lo savi y generós possehidor del encantador lloch de Miramar, sobre la costa NO. de l'illa (1), y pintorescament per G. Vuillier en son bonich llibre *Les îles oubliées* (2).

Los nostres consocis que en 1891 assistiren a les excursions organitzades pel *Club Alpin Français* pera visitar les hermoses illes Balears (3), saben bé que les més entu-

(1) *Die Balearen in Wort und Bild*, 7 vol. in fol. (Leipzig, Brockhaus, 1869-1891). No donats a la venda.

(2) París, Hachette, in 4.º, 1893, y *Tour du monde*, 2.ª semestre 1889.

(3) Vegis G. Bartoli: *Majorque et Montserrat* (Annuaire du C. A. F., 1891).

siastes descripcions d'aquestes illes són sempre inferiors a la sensació que causa la realitat y desprovehides de tota classe d'exageració: les belleses naturals, lo clima, monuments de totes èpoques, costums, vestits, recorts històrichs y poètiques llegendes, tots aplegats fa d'aquestes illes privilegiades una de les més principals *atraccions* del món sense ferne cap excepció.

No fa gaire, M. E. Cartailhac, l'eminent prehistoriaire, ha, si no descobert, al menys fet comprendre lo gran valor arqueològich d'una categoria especial d'antiquitats, molt abundants a Mallorca y a Menorca: aquelles runes misterioses de clapers de gegants, de navetes y de talayots, prop-parents dels *nouraghes* de Sardenya (1), dels *duns* irlandesos, de les construccions ciclòpees gregues y de tants d'altres megalits, qual origen y autors són encara un enigma (2).

A pesar de lo molt estudiada que ha sigut l'illa de Mallorca, ella guardava encara un important secret: era lo de la cova del Drach, a prop de Manacor, això és, al costat oriental de l'illa. D'aquesta cova no se'n sabia encara l'any darrer ni sa verdadera extensió ni la manera de sa formació.

Mon amich Vuillier, que ja m'havia fet descobrir les meravelles de Padirac, va ferme assaber també lo que ell sospitava referent a la cova del Drach. Va tornar de Mallorca entusiasmat d'aquella cova, a pesar de l'incompleta visita que va ferhi, y jo havia de cumplir ab la promesa que ell féu a l'arxiduch Salvador anunciantli ma visita, qui va promètreli que jo tindria tota classe de facilitats pera fer una minuciosa investigació a l'esmentada cova. Després de molts aplaçaments involuntaris, fins al mes de Setembre de 1896 no vaig poder realisar mon viatge a Mallorca, projectat en 1892.

La coral rebuda y l'apoy que vaig trobar en la casa y persona de S. A. I., qui desde 1872 ha fet de l'esplèndida

(1) Sobre'ls *Nouraghes*, vegis PERROT ET CHUPIEZ: *Histoire de l'art dans l'antiquité*, volum IV, pàgs. 22-25 (Hachette, 1887).

(2) E. Cartailhac: *Monuments primitifs des îles Baléares*, in 4.º (Toulouse, Privat, 1892 et 1893).

possessió de Miramar lo més ideal retiro pera un home tant amable y tant ilustrat, no poden pas expressarse ab paraules, ja que les paraules no podrien manifestar lo agra-hits que li estan tots los homes d'estudi y els excursionistes a qui ell ha honrat ab sa benevolença y ab sa cortesia y ab sa generosa hospitalitat. L'arxiduch Salvador és un savi, un notable escriptor y un Mecenes; sa bondat, sa senzillesa y sa generositat esplèndida l'han fet lo sobirà moral de Mallorca, y la Diputació Provincial l'ha nomenat *fill adoptiu de l'illa*. Ab son nom y ab sa protecció vos guanyeu totes les voluntats y se us obren totes les portes. Sabent que jo era l'hoste de l'arxiduch, m'he trobat a les estacions passeres que m'oferien paneres de fruita, y a la vora d'aquelles pintoresques cales besades per les blavenques aigues de la mar y en gracioses cases de pagès, hi he rebut una hospitalitat no tant ostentosa com a Miramar, però si tant franca y generosa. He de fer especial recort de la que'm fou oferta a casa dels Srs. Amer y Cervera, de Manacor, y Font dels Olors, de Artà. Recomano que no torcin lo sentit del mòvil que m'esperona a donar aquests detalls, ja que'ls faig públics a l'objecte de fer pública ostentació de l'immensa gratitut que sento per tantes atencions rebudes.

Però tornem a parlar de la cova del Drach.

Està situada a la costa oriental de Mallorca, just a la part de l'illa oposada a Miramar, a 12 kilòmetres de Manacor, a la vora d'una badia voltada d'ensinglerades roques, Porto-Cristo, un petit poblet, estació balnearia dels vehins de Manacor, que d'any en any creix a lo llarch d'una platgeta de fina arena on s'hi prenen deliciosament al dematí los banys de mar.

Jo vaig arribarhi'l dimecres 9 de Setembre, acompanyat de mon fidel Lluís Armand, que vaig emportarme de França pera fer mes investigacions ab millors condicions que les de 1895 a la Gran Bretanya, on tant vaig trobar a faltar la companyia de mon devot y útil auxiliar (1).

(1) Vegis ma darrera obra *Irlande et cavernes anglaises* (París Delagrave, 1897, in 8.º).

Desde nostra arribada'ns trobàrem ab l'amable companyia del venerable D. Manel de los Herreros, director de l'Institut Balear de Palma. Ell és *le fondé de pouvoirs* del príncep, y entre ells existeix una amistat y una confiança recíproques desde 1867, època del primer viatge a Mallorca de l'arxiduch, que allavors tenia 20 anys. En s'ausència, D. Manel de los Herreros tenia instruccions formals de guiarme per tota l'illa y proporcionar-me tot lo que necessités. Jo no sé com agrahirli aquella extremada sollicitut y totes les delicades atencions que no va deixar de tenir envers mi mentres vaig esser a Mallorca, desde'l moment que al desembarcar vaig posar lo peu en lo moll del port de Sóller, fins el trist moment en que'l vapor on jo viatjava s'allunyava massa ràpidament del port de Palma. No vaig tenir una necessitat sentida, ni un desig expressat, que a l'instant no fossin satisfets. Vull, donchs, que'l Sr. Herreros sàpiga per aquestes lletres, que'ls dies que jo vaig passar en sa companyia los tinch com los millors de ma vida.

Com per sa edat no podia baixar al fons d'aquells antres desconeguts, va donarme el més agradable dels companys, son nét Pere Bonet de los Herreros, un ardit jove de 23 anys, advocat, que va col·laborar a nostres investigacions subterrànies ab lo més ardent entusiasme y ab la més intelligent activitat.

L'amabilitat del propietari de la cova del Drach, D. Joseph Ignaci Moragues, és solament comparable ab la dels Srs. Herreros: son fill, mossèn Ferran Moragues, m'ha ajudat ab molta intelligència a l'execució de les fotografies al magnesium que he tingut la sort de poder treure d'aquella hermosa cova.

Y fins en los guies y auxiliars que m'han ajudat materialment en mes investigacions, en tothom he trobat la més gran cortesia y la major bona voluntat.

Pera correspondre a totes aqueixes aclaparadores mostres d'atenció, vaig tenir la sort de poderlos oferir lo importantíssim descobriment que vaig a explicar: això fou per mi la mellor manera de pagarlos mon deute d'agrahiment.

Un cop allotjats a Porto-Cristo a la modesta y neta Fonda Felip, del Sr. Bertomeu Rosselló y Samsó, a les 5 de la tarde sortirem a fer lo primer y preliminar regoneixement de la cova.

Se veu a 1 km. de distancia la paret blanca que'l senyor Moragues ha fet construir pera tancar lo forat d'entrada. En 15 minuts hi arribàrem.

L'entrada és un embut que s'hi enfonza entre 'ls estrats dislocats del calcari miocén superior del que està formada tota la cova. Fins no fa molts anys les mates y herbes dissimulaven l'entrada. L'arribar a la cova no és pas treballós: un enfonzament del terreny al mig d'un planich que està a 22 metres damunt lo nivell de la mar. Però quan s'ha atravesat la porta del barri que'l Sr. Moragues va ferhi construir a 17 metres d'alçaria, o sia a 5 metres abans d'arribar al planich, un ample vestíbul se presenta a plena llum y s'endinza cap a sota terra ab relativa grandiositat. Com que'ls llocs ja coneguts abans de la cova del Drach han sigut descrits en detall per Vuillier (*Tour du monde*, quadern 1490), y a Catalunya per molts altres, y per M. B. Champsaur (1), me limitaré a resumir lo que ells ja han dit.

La cova del Drach se visita desde 'l mes d'Abril de 1878. Fou allavors quan los Srs. Salvador Rius y Font y Joseph Llorens y Riu, volent explorar lo fons de la mateixa, acompanyats d'en Jaume Ballester, s'hi perderen completament, y desesperats de sortirne ja may més, estigueren a punt de suicidarse abans de morirshi de fam. Hi entraren a les 6 del matí, y fins a les 10 de la nit no foren trobats pel Sr. Femenias, lo fondista de Manacor. Agraphits d'haverlos salvat, li regalaren un curiosíssim vas de dues anses que trobaren dins a la cova y que ells consideraren com a romà.

Les noves investigacions que s'hi havien fet posteriorment no han donat cap resultat. Erradament se creya tothom que la cova s'enfondia a una profunditat sota

(1) Sebastian Gay et Baltasar Champsaur: *Album de las cuevas de Artá y Manacor* (Barcelona y Palma, 1885), en 4. ª, 50 planes de text, 2 plans y 25 fotogravats.

terra. Abans de nostres investigacions y descobriments se necessitaven tres o quatre hores pera visitarla tota.

De la relació que'n fa M. Vuillier ne trech alguns parafrasis característichs:

«Es un món tenebrós y mut, on les silencioses forces de la natura, treballant constantment desde milenars de segles, han fet meravelles que l'intelligencia humana may podrà reproduir.

»Les aigues dels llachs interiors són salades, ab forta barreja d'aigua dolça, o completament dolces, segons elles estan més o menys lluny de la vora de la mar.

»S'ha observat que son nivell baixa quan bufen los vents de terra, y que puja quan, al revés, bufen del cantó de la mar.

»Lo més gran és lo llach de les Delícies. Lo tenia devant mos ulls y no'l veyia. Les columnates se entrellacen, los pilans sembla que aguantin la volta; no és una cova negra: és una arquitectura d'ivori de color palid, una cripta soterrania de meravellosa riquesa, la visió d'un món ideal, com a evocat pel pensament, perquè, a pesar de la precisió de les formes, tot es diàfan, marmori, quasi sèns cos; és un palau encantat de les llegendes àrabs, un temple indi; no s'assembla a res conegut y us sorprèn verdaerament.»

Algunes d'aqueixes frases hiperbòliques no són gens exagerades. Lo llach de les Delícies és verdaerament deliciós. Los hermosos dibuixos que Vuillier acompanya a son text són ben exactes. Als llochs de la cova on nosaltres hem sigut los primers en penetrarhi encara n'hi hem trobat de millors.

En lo plan que acompanya aquest treball nostre poden veures les tres parts de la cova explorats abans de 1896: la *cova Negra*, la *cova Blanca* y la cova Lluís Salvador. L'alçat topogràfic d'aquestes tres coves fou fet y publicat a Palma (a la proporció o escala de 1/500e), per M. F. Will (de Munich), en Maig de 1880 (1).

(1) Està reproduhit a l'escala de 1/200 aproximadament a l'àlbum dels Srs. Gay y Champsaur.

L'he trobat tant exacte que sols he tingut de modificar uns petits detalls, com ja explicaré més avant; però la orientació del N., cosa indispensable, no hi està indicada: he tingut de determinar-la, perquè era indispensable pera relacionar-la ab lo plan de la superfície del sol, per medi d'una gran brúixula de *lunette* y nivell d'aigua: la declinació OE. de l'agulla imantada era en 1896, 13°, 17' 13" OE. (1).

Començarem nostres investigacions pel cantó de la cova (*branche*) Lluís Salvador: allí'l plan d'en Will hi assenyalava com a inexplorats molts forats negres (profonditats) enumerats desde'l 21 al 26 en mon plan; com podrà veures, algun d'aquests *abims* no'ns donà res d'interessant: tots fan cap a petites cambres de poca extensió, a estretes y impenetrables esquerdes plenes d'enderrochs de la volta o plenes d'un fang arenós blanc especial, del que vos parlaré.

Solament del forat que assenyaló ab lo número 21 me-reix parlarne, perquè allí vaig trobarhi l'esquelet de porch del que parla M. Champsaur, y perquè son baix nivell va semblarme potser 12 metres més fondo que'l de la mar.

Lo veritablement desconegut d'aquesta cova començava a la vora del llach de la *Gran duquessa de Toscana*: així és nomenat en honor de la mare de l'arxiduch. Jamay una embarcació hi havia surat, jamay s'havia pogut resseguir los illots d'estalagmites que s'hi aixequen en pilans que semblen sostenir la volta. Solament lo guarda Llorenç Morey y Caldentey, enfilantse al cantó esquer fins a una obertura de la roca, anomenat *Finestra* en mon plano, hi havia lluscat una immensa extensió d'aigua entre tenebres y de la qual la petita llum d'una candela no pogué mostrarli la fi. Lo mateix va passar al Armand quan s'hi va enfilar per enllumenarho ab lo *magnesium*. Aquesta investigació preliminar ens va convencer de que darrera lo llach de la Gran Duquessa, termini allavors de la cova del Drach, hi havia alguna meravella a descobrir. ¿Aquest nou llach s'ajunta-

(1) Segons les cartes d'hidrografia francesa.

va, com se suposava, ab lo de la cova Blanca, seguint la curva hiperbòlica que figura en lo plano de M. Will? Heus-aquí lo que nosaltres haviem d'aclarir.

Com ja eren les 8 de la nit, deixàrem pera l'endemà la solució de tant interessant problema a fi d'estar millor disposats y amples de temps pera endinzarnos en aquell antre ignorat.

Lo dijous 10 de Setembre, a les 9 del matí, dos barquets de tela, un *Osgood* y un *Berthon*, trencaven per primera volta lo tranquil mirall que figurava la superfície d'aigua del llach de la *Gran Duquessa*. Los senyors P. Bonet de los Herreros y Ferran Moragues, junt ab l'Armand y jo, tinguérem allavors lo plaer de realisar desperts lo somni imaginat per M. Champsaur ab aquestes paraules: «Ab quina delicia lo viatger vogaria dins una petita barqueta per damunt d'eixes aigues transparents y entre aqueixes meravelloses cristalizaciones..... Cap emoció seria comparable a la que sentirien, cap record podria igualarshi, cap lloch del món ja podria encantarlos tant com aquesta meravella amagada, envolcallada pel silenci y la foscó de aquestes profunditats».

Aquesta visió seductora, la sort nostra'ns la va transformar en una decoració material y tangible; nosaltres la varem experimentar realment, però ab la sola diferencia de que realisàrem l'hipòtesi no darrera'l llach de les Delícies, que és impenetrable, sinó a l'extrem oposat de l'antiga cova.

No vull, y quasi no podria, explicar l'espectacle que tot aquell dia'ns va tenir entusiasms y en continuades exclamacions d'admiració: lo plano y algunes xifres seran més eloqüents que lo que jo podria dirvos. Jo no conech cap llach soterrani més gran que aquell llach de *Miramar* (varem batejarlo ab aquest nom), que aixampla la gruta de l'arxiduch Lluís Salvador: sa llargada, mesurada ab lo decàmetre, és de 177 metres desde'l peu de la *Finestra* fins a la punta del colze que forma cap a l'OE.; sa amplada, per terme mig, és de 30 metres; y sa fondaria varia de 5 a 8 metres, y arriba als 9 metres en los llochs més fondos. Sota

EL LLACH DE MIRAMAR EN LA COVA DEL DRACH

(Dibuix de Slom, segons dues fotografies de M. E. A. Martel)

d'aquella aigua clara y salada (fenòmen del que ja'n parlaré) s'hi veuen grandiosos rochs caòticament engolits; dalt de la volta s'hi coneix bé encara d'aon s'esberlaren y caigueren. Aquesta volta no és gaire alta, 6 o 8 metres, y aquesta poca elevació contribueix a fer més encantadora sa contemplació perquè les mils, potser milions, de fines estalactites que semblen pitjarse les unes a les altres, poden admirarse més completament: semblen llàgrimes de diamants que ploren les filtracions. Tant a la vora de l'aigua, elles s'hi reflecten admirablement y la barqueta sembla navegar entre dos boscos d'agulles de gebra gelada. Lo conjunt és més fantasmagòrich, perquè la transparencia de l'aigua permet veure tot lo fons del llach.

Arreu petites illes de carbonat de calç treuen lo cap a flor d'aigua, com un escull de blanca coralina. Algunes d'aquestes illetes, creixent sempre (menys depressa, però a major elevació que les madrèpores), s'han ajuntat ab les estalagmites que baixen del sostre, y aixís han format aquelles hermosíssimes columnes acanalades, les facetes de les quals cap llum abans que la nostra havia fet rellehir; molts d'altres sapats pilans ens recordaren perfectament la decoració d'aquells temples soterranis de l'India (lo Kailaça per exemple), y els jochs y fantasies de la cristallisació hi han reproduït les llargues trompes y les aplanades orelles dels elefants; d'altres semblen un apilonament de capitells egipcis, piràmides de flors de *lothus* encastades les unes dins les altres. Entre mig d'aquestes illetes, entre mig d'aquestes columnetes, sota aquests daus de pedres precioses, nosaltres navegavem, quasi temerosos, tenint por que lo més petit cop de rem trenqués alguna d'aquelles preciositats. En l'estat de sorpresa y d'admiració en que'ns trobavem, l'aparició d'una fada vestida d'escuma de mils colors no'ns hauria pas sorprès gens. Hauria sigut lo més natural del món que una dòna d'aigua, sortint del fons del llach y encarantse ab nosaltres, ens hagués preguntat per què'ns atreviem a trencar la tranquila pau de sa casa, fins an aquell moment verge y inviolable.

A l'àngol SE. del llach Miramar la volta s'enlaira for-

mant una grandiosa cúpula. Allí atracàrem a una platgeta d'arena blanca com la de que vos he parlat que trobarem en los *negres forats* o *profonditats*. Moltes hores passàrem explorant tots los recons y dibuixant lo plano de l'immensa cúpula *Moragues* (l'anomenàrem aixís en honor de nostres companys). Aquest grandió cimbori fou produït per un enfonzament sobre la part més ampla del llach que en part l'ha omplerta. Aquell espay quasi circular té al mig un cono de rocam de prop de 75 metres de diàmetre format per lo *stratus* que ha anat cayent del sostre (1). La volta s'enlaira uns 16 o 18 metres damunt lo nivell del llach. Lo gruix del terreny de damunt de la cova, en aquest punt, no pot esser gaire alt, perquè'l planich dessota del que hi ha la cova té 22 metres d'alçada y el llach és al nivell del mar. Per tots indrets lo cimbori *Moragues* és tapat: quasi pot assegurar-se que ell limita la primitiva llargada del llach *Miramar*, que té a son costat NE. dos petites clotades d'aigua molt fondos. Destinaré un paragraf especial a l'alimentació d'aquestes clotades y a ses recíproques comunicacions.

A n'aquest indret (lo costat NE.) s'hi veu la més sorprenent y hermosa decoració estalagmítica de la cova del *Drach*: és la *capella*. Una especie de clos quadrat on pot ficarshi per moltes entrades que hi ha entre rengleres de columnes de 6 a 12 metres d'alçada. Una d'elles és molt característica: a l'entorn d'un ninxo festonejat de petitíssims arabescos de calcari, dos feixets d'esveltes columnetes sostenen un dau damunt del qual sols hi falta l'estatueta. És veritablement lo clos d'una capella, un sumptuós dosselet o baldaquí d'altar d'una alçada de 7 metres. Y per tots cantons, a dreta y a esquerra, al davant y al darrera, cascades marmòrees, canons d'orgue, troços de blondes, penjolls de brillants adornen les parets y sostre fins a perdre's

(1) En línees rectes lo llach *Miramar* y la cúpula *Moragues* mideixen junt 155 metres de llarg y 120 d'ampl. Mica més mica menos, aquestes són les dimensions de la gran cúpula de Han-sur-Lesse, que és, això sí, molt més alta.

de vista a pesar de la llum del magnesi. D'una sola mate-
ria són fetes totes aquestes hermosures: lo carbonat de calç;
un sol artista les ha cisellades: la gota d'aigua.

E. A. MARTEL

(Seguirà)

MONEDES INCUSES DE PRATS DE REY Y CERVERA

Precedentment donàrem alguns antecedents sobre cer-
tes monedes de llautó incuses, pertanyents a poblacions
catalanes (1), les quals, tant per la pobresa del dibuix,
metall y encunyació, com per la falta d'inscripcions, no
semblen esser aquest element de cambi y de comerç.

Altra nova troballa d'aquestes rudimentaries monedes
incuses acaba d'efectuar lo benvolgut amic D. Ferràn de
Segarra y de Siscar, en la vila de Prats de Rey. Ella con-
firma l'extensió que l'encunyació d'esta classe de numerari
local o provisional tingué per Catalunya.

Dintre de curiosa y arqueològica bossa de cuyro, que per
les relíquies de fi daurat mostra encara l'excelencia y rique-
sa de la seva confecció, han pervingut fins nostres dies, re-
closos y conservats, bona porció de llautons incusos, supo-
sats essersenyals administratives de participacions en distri-
bucions de misses, usades pels capellans de Prats de Rey.

Juntament ab estos llautons encunyats s'hi barrejaven
moltes altres petites monedes de coure de les de seca ara-
gonesa, pertanyents als regnats de Felip III, de Carles II
y de l'arxiduch Carles d'Austria, o sigui de les darrerries
del sigle XVII y principis del XVIII.

De tres mides diferentes són los llautons incusos trobats
a Prats de Rey.

(1) *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, any VI, núm. 32,
Setembre de 1897.

I.—La mida major té aproximadament 20 mil·límetres de diàmetre. Enquadrat per una doble circumferència, de perles l'exterior y llisa l'interior, hi ha dintre d'un rectangle les senyals o armes de la vila de Prats de Rey. Composen aquestes quatre quarters, iguals dos a dos: lo hu ab les barres catalanes y l'altre ab una rosa que té quatre punts a cada costat. Los archs del cercle que queden en les interseccions del rectangle ab la circumferència estàn omplerts per senzills ornaments.

No conté cap inscripció, lletra o ressellament, presentantse de consemblant estructura a les monedes incuses de Graus y de Conques.

Que és l'escut de Prats de Rey se demostra sols ab examinar l'escut que en l'actualitat té dita vila, lo qual és del tot semblant al de les referides monedes.

De la present moneda existeix una remarcable varietat. Es de diàmetre més petit, puix sols té 18 mil·límetres. Son dibuix, exactament igual, és, en conjunt, més groller. Pot regoneixerse ab facilitat fixantse en les dues rectes, que, partint dels ànguls del quadrat y encreuantse en son mitj, formen los quatre quarters del escut, puix en la variant no s'encreuen al arribar al centre de la moneda, puix una d'elles no està formada d'una sola línea recta, sinó de dues quals extrems no s'ajunten al centre, restant 1 mil·límetre distanciat lo hu de l'altre.

II.—La mida següent dels llautons incusos trobats a Prats de Rey té 16 mil·límetres de diàmetre. Com a moneda resulta d'un dibuix altament original.

Dintre d'una circumferència llisa, mostra l'emblema de la mort, çò és, un crani y dos fèmurs encreuats. Acompanyen al crani, a abdos costats, la creu dita de Santa Eularia, de braços iguals. Dessota los fèmurs hi ha una grossa lletra **V**. No té cap ressellament.

Entre los abundants exemplars d'est segon tip, molts permetien apreciar la manera com se feya la seva encunyació, per no haver sigut encara retallats. Se presenten aquets en planxes de llautó poligonals de dimensió varia entre 25 a 35 mil·límetres de diàmetre, donantse un sol colp d'encuny

en lo centre de quiscuna. Al retallarlos y arrodonirlos s'havia de tirar a perdre molt llautó. Per tant, no se seguí lo mateix procediment que en la vila de Salars al encunyar les seves monedes en tiretes de llautó y estampant un exemplar al costat de l'altre. Lo que pot fer pensar ab l'existencia de dos diferents sistemes d'encuny.

No atinem a sentar cap afirmació positiva respecte a aquest exemplar numismàtic.

III.— La més petita de les tres mides d'encunyacions aparegudes a Prats de Rey té solament 12 mil·límetres de diàmetre, essenthi en nombre tant abundant com les dues precedents. Alguns exemplars estàn retallats en forma octogonal.

Dintre d'un círcol format per dues circumferencies, de perles l'exterior y llisa l'interior, s'hi dibuixen dos fèmurs encreuats, apoyantse en la seva intersecció la base d'una creu llatina. Dessota los fèmurs la lletra **D**. No presenta ressellament.

Com se veu, lo dibuix, sense esser igual, coincideix ab lo de la moneda precedent. Una y altra ostenten atributs funeraris y junt a ells l'emblema del cristianisme ¿Es, donchs, que abdues pertanyen a una mateixa localitat, universitat o parroquia? O bé, tenint en compte que Solsona al encunyar un consemblant llautó incús presenta una sola *S* dessota de la creu de dos aspes (1), ¿podrà esser tal vegada la *V* y la *D* inicials d'alguns pobles de la Sagarra del Urgell, verbi gracia *Verdú* o *Dufort*? ¿Pot haverhi alguna probabilitat d'esser la *V* inicial de la paraula *velló* y la *D* de la paraula *diner*?

Per falta de proves no m'atreveixo a entrar en cap d'aquestes conjectures.

Fixaré d'una manera especial l'atenció en lo fet de que a Prats de Rey hagi succehit al amich Sagarra lo mateix que a mi me succehí al trobar les monedes de Salars, çò és, que barrejats ab los exemplars de llautons incusos hi

(1) *Descripción general de las monedas hispano-cristianas desde la invasión de los árabes*, por Aloïss Heiss, vol. II, planxa nom. 94.

haguessin monedes de coure encunyades en lo regnat de Felip III de Catalunya (IV de Espanya), y sobradament conegudes dels numismàtics. Les que contenia l'arqueològica bossa de Prats de Rey pertanyien emperò a la segona meitat del segle XVII y arribaven fins a la famosa guerra de Successió.

Seria més que possible que les monedes portant la *V* y la *D* pertanyessin a localitat diferent del tipo que conté l'escut de Prats de Rey.

Per totes les consideracions predites opino respecte aytal troballa, lo següent:

Que les tres monedes s'atrasen a una mateixa època, segurament al segle XVII y tal vegada al XVIII.

Que la primera fou encunyada a Prats de Rey.

Que la segona y la tercera pertanyeràn a una sola localitat, qual determinació no és fàcil per avuy fer.

Que lo curs legal de les mateixes, com se veu per lo que se sab de Solsona en 1594, estaria circumscribit al poble que les encunyà y a una limitada rodalia.

* * *

Com a complement d'aquestes interessants y poch conegudes monedes catalanes, me permetré donar a conèixer altra senzilla encunyació, que forma part igualment del meu monetari.

Dintre d'una circumferència de grossos punts està representat un cervo mirant cap a la dreta. Volten al cervo vuyt estrelles de vuit puntes. Lo diàmetre de la moneda és de 16 mil·límetres. No té cap inscripció ni ressellament.

L'intelligent numismàtic Artur Pedrals havia classificada aquesta moneda quan figurava en la col·lecció del meu bon amic Antoni Bulbena, com pertanyent a Cervera, guiantse ab lo cervo, que desde l'Estat Mitjà és emblema d'aytal ciutat. Atenent a la seva factura y al precedent de l'encunyació de Solsona, finida en 1594, calificà com època probable de sa emissió lo segle XVI.

Res tinch a afegir ni a esmenar a l'opinió que crech molt atinada, mentres no surtin altres arguments que la puguin contradir o fixar ab més precisió.

FRANCESCH CARRERAS Y CANDI

CRONICA DEL CENTRE

SESSIÓ OFICIAL

SESSIÓ PREPARATORIA. —El dia 18 va celebrarse la sessió preparatoria de l'excursió a Sant Feliu de Codines y a Sant Sadurní de Gallifa, que va haver de suspendres el mes anterior a causa del mal temps.

EXCURSIONS

EXCURSIÓ A RIBES, MONTGRONY, LA POBLA DE LILLET, BERGA, LA PORTELLA, LA QUAR, BORREDÀ, ALPENS Y SANT QUIRZE.—Els Srs. Cèsar A. Torras, Bartomeu Mitjans, Jaume Baladia, Joaquim Casas-Carbó y Jaume Massó Torrents, que varen ser els que van concorre an aquesta excursió, sortiren de Barcelona el mig-dia del 31 del mes passat en tren fins a Ripoll per anar a dormir a Ribes. L'endemà, de bon matí, varen marxar envers Campelles, y d'aquest poble, travessant el coll y deixant a la dreta la coma Armada, després de caminar més de dugues hores per la neu, devallaren a Sant Pere de Montgrony, arribant a la capella de Santa Maria y al santuari de Montgrony a bona hora per dinar. Es va destinar la tarda per anar a la Poble de Lillet, on devia passarse la nit. El dia següent, 2 de Febrer, caminaren els excursionistes fins a Berga, vorejant el Llobregat. L'endemà's Srs. Mitjans y Casas anaren de dret a Borredà per la carretera, y els demés companys varen dirigir-se a visitar l'antich monastir de La Portella y l'enlairat santuari de la Quar, reunintse després tots a Borredà. D'aquesta última vila varen anar a Alpens y a Sant Quirze per emprendre'l retorn a Barcelona l'endemà, dia 4, en el primer tren.

No hem fet més que donar l'itinerari d'aquesta magnífica ex-

cursió, perquè dintre poch temps ha de llegirsen en el CENTRE una descripció detallada.

EXCURSIÓ A SANT FELIU DE CODINES Y A SANT SADURNÍ DE GALLIFA.—Lo dia 20 d'aquest mes los socis senyors Emili Canals, Tomàs Millet, Pere Pagès y Joan Teixidó, a pesar de la nuvolada que's presentava, empengueren l'excursió a Sant Feliu de Codines y a Gallifa. Sortiren ab lo tren de Sant Joan a les 7 del matí fins a Caldes de Montbuy; allí pujaren al cotxo de Sant Feliu, aont hi arribaren a les 10 del matí. Allí ja los hi esperaven lo conegut excursionista D. Arthur Osona y D. Ricart Permanyer. Lo temps semblava que havia de resoldres plovent y determinaren no pujar al cim de Sant Sadurní de Gallifa, sinó limitar l'excursió al poble y castell del mateix nom.

Mentres esmorsaven a cau Roget, los excursionistes reberen la visita del Sr. Puigdomenech y altres entusiastes catalanistes del poble.

Tots junts empengueren lo camí per la carretera de Sant Llorenç Savall en direcció a Gallifa. Allí visitaren l'enderrocat castell y l'ermita que hi ha dintre de l'antich clos. Sota del chor hi vegeren los excursionistes la sepultura del fundador del castell, descrita ja en anteriors butlletins, y admiraren tota aquella comarca que ab tant bonica perspectiva se presenta desde aquella altura.

A la una retornaren cap a Sant Feliu, aon dinaren, y ab lo cotxo de les 3 retornaren a Caldes, aon pogueren contemplar la simpàtica festa del *ball de les gitanes* que tenia lloch en la plaça major davant de tot lo poble allí aplegat. Altres vegades ha sigut ja descrita aquesta típica festa, y per lo tant no'ns entretenim en ferho.

CONFERENCIES Y LECTURES

En la vetlla del dia 4 va llegirse en el CENTRE un notable estudi de D. Joaquim Miret y Sans que baix el títol de l'*Allegat de la comtessa de Foix pera la successió a la corona d'Aragó* és basat en la recent troballa d'un document de la Biblioteca Nacional de París, feta per l'autor. Aquest treball ja'l coneixen els lectors per haverse publicat en el BUTLLETÍ de Desembre del 1897.

També varen ser molt interessants els documents reunits pel nostre actiu company D. Norbert Font y Sagué que proven com

desde'ls sigles XV y XVI el provehiment d'aigües a Barcelona havia sigut una de les principals preocupacions dels concellers. El treball *Dos documents pera l'història de les reformes de Barcelona* va ser llegit el dia 11 en el nostre local social.

Mossèn Vicens Bosch, el nostre simpàtic delegat a Talarn, aprofitant una curta estada a Barcelona, va donarnos el dia 18 una audició de noves cançons catalanes recullides y va llegir curioses oracions populars per la curació de determinades malalties. Les cançons varen ser molt ben llegides, y al cantar les tonades, que s'acompanyava ab l'armonium, Mossèn Bosch hi va conservar tota la frescor popular.

NOVES

El dia 12 va morir el nostre consoci D. Francesch Rogent y Pedrosa, jove y ja conegut arquitecte que havia procurat en diversos de sos edificis imprimirhi un marcat segell català. Va treballar principalment en la restauració del monastir de Ripoll, empresa pel seu pare D. Elies. Són seves una casa senyorial a Sant Hilari, la casa del fotògraf Napoleon a la Rambla, el nou Frontó Condal y el cafè de Colon. Havia estudiat molt y a consciència les obres arquitecturals de la bona època de l'art català, y especialment tenia reunides bon nombre de plantes d'iglesies romàniques. Durant la seva malaltia's va publicar el seu notable estudi de la Catedral de Barcelona.

—Ja queda colocat en la galeria d'excursionistes el retrato de l'inoblidable mestre en Marian Aguiló y Fuster. Es obra del conegut pintor D. Tomàs Moragas, y tant és d'admirar per la semblança com per l'art ab que està feta. Es un dels millors quadros ab que compta'l CENTRE EXCURSIONISTA.

Lo CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA sols se declara responsable de lo contingut en la *Secció Oficial* del seu BUTLLETÍ, deixant íntegra als respectius autors la responsabilitat dels treballs firmats.